

PREPORUKE ZA USTROJ ZAVIČAJNE ZBIRKE U NARODNIM KNJIŽNICAMA I DRUGIM KNJIŽNICAMA(USTANOVAMA) KOJE PRIKUPLJAJU KNJIŽNIČNU ZAVIČAJNU GRAĐU

Ustroj zavičajnih zbirki je jedna od glavnih zadaća narodnih knjižnica, regulirana Zakonom o knjižnicama (*Narodne novine*, br. 105/97, čl. 37), Standardima za Narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj (*Narodne novine*, br. 58/99., čl. 6. i čl. 10), Pravilnikom o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj, Opće odredbe (*Narodne novine*, br. 43/2001. čl.9), IFLA-inim i UNESCO-ovim *Smjernicama za razvoj službi i usluga*, 2003.

Zakonska obveza s jedne strane i nepostojanje tradicije u njegovanju zavičajnih zbirki u većini knjižnica s druge strane potaknulo je Komisiju za zavičajne zbirke pri Sekciji za narodne knjižnice HKD-a izraditi Preporuke za formiranje zavičajnih zbirki u narodnim knjižnicama Republike Hrvatske. Preporuke obuhvaćaju sve procese rada od ustroja fondova, izrade kataloga do informativno-promidžbene djelatnosti. Preporuke će pomoći knjižničnim djelatnicima koji tek pristupaju ovom poslu kao i onima koji su već stekli iskustva u radu na zavičajnim zbirkama.

Autorice uputstava, Srna Vuković-Mottl (Zagreb), Đurđica Posarić (Zagreb), Tina Gatalica (Bjelovar), Snježana Radovanlija Mileusnić(MDC, Zagreb), Vesna Udovičić (Slavonski Brod), Barbara Kalanj Butković (Novi Vinodolski), koristile su se dostupnom stručnom literaturom i vlastitim iskustvima.

SADRŽAJ

- UVOD
- ZADAĆA I ZNAČAJ ZAVIČAJNE ZBIRKE
- TERITORIJALNI OPSEG ZAVIČAJNE ZBIRKE
- SADRŽAJ ZAVIČAJNE ZBIRKE
- VRSTE KNJIŽNIČNE GRAĐE U ZAVIČAJNOJ ZBIRCI
- NABAVA
- OBRADA KNJIŽNIČNE GRAĐE U ZAVIČAJNOJ ZBIRCI
- ZAŠTITA KNJIŽNIČNE ZAVIČAJNE ZBIRKE
- OBAVIJESNA POMAGALA
- INFORMATIVNO-PROMIDŽBENA DJELATNOST
- ORGANIZIRANJE RADA NA ZAVIČAJNIM ZBIRKAMA
- SMJEŠTAJ KNJIŽNIČNE GRAĐE U ZAVIČAJNOJ ZBIRCI
- LITERATURA

ZADAĆA I ZNAČAJ ZAVIČAJNE ZBIRKE

Zavičajna zbirka je sustavno prikupljena, uređena i obrađena knjižnična građa koja se svojim sadržajem odnosi na zavičaj.

U širem smislu zavičajnoj zbirci pripada i građa koja je objavljena, tiskana ili nastala na teritoriju zavičaja.

Prikupljajući svu izvornu građu o određenom području, zavičajna zbirka omogućava svestrano upoznavanje zavičaja, njegovu prošlost i sadašnjost te ima znanstvenu, dokumentacijsku, povijesnu, umjetničku i praktičnu vrijednost.

Građa zavičajne zbirke odražava cjelokupan život jednog lokaliteta, od njegova nastanka do današnjeg vremena obuhvaćajući: prirodne uvjete i bogatstva, povijesni, gospodarski, društveni razvoj, socijalnu i političku strukturu, kulturnu povijest, tradiciju i umjetničko stvaralaštvo. Povezujući prošlost i sadašnjost zavičajna zbirka predstavlja dragocjeni izvor za istraživanje i upoznavanje razvoja materijalnih i nematerijalnih dobara jednog kraja i pruža podatke za:

- Istraživanja o prirodnim osobinama prostora (reljefu, klimi, geološkoj građi, hidrografiji)
- Demografska istraživanja
- Istraživanja o životu, običajima i vjerovanjima
- Istraživanja o gospodarskom razvoju
- Istraživanja političke, kulturne i socijalne povijesti
- Istraživanja potrebna za sve oblike umjetničkog stvaralaštva

Prikupljena zavičajna građa izvor je istraživačima pri izradi znanstvenih i stručnih radova, novinarima za članke i reportaže o zavičaju, za dokumentarne filmove koji se odnose na zavičaj, za godišnjice društava, udruga i ustanova, radnih društveno-političkih i drugih organizacija, za izradu monografija o zavičaju, za izložbe i izdavačku djelatnost o zavičaju. Pružajući iscrpne obavijesti o prošlosti i sadašnjosti zavičajna građa daje i smjernice za dugoročna planiranja razvoja zavičaja u svim sferama života.

Stoga je ustroj zavičajne zbirke od višestrukog značenja, iako je zakonskim propisima dato u zadatak narodnoj knjižnici da o zbirci brine, po svom značaju ona prelazi okvire knjižnice i postaje zadaća i interes svakog pojedinca i društvene zajednice u cjelini.

Ustroj zavičajne zbirke ozbiljna je i dugotrajna zadaća koja zahtjeva stručno osposobljeno osoblje, jasnu koncepciju, istraživački rad na prikupljanju i popunjavanju zbirke, praćenje nakladničke i tiskarske produkcije, selekciju i obradu građe, čuvanje i zaštitu.

Svaka narodna knjižnica mora imati zavičajni fond. Druge vrste knjižnica mogu ustrojavati zavičajni fond s obzirom na svoju funkciju i osnovne zadaće. Veličina fonda ovisi o veličini knjižnice. Zbirkom smatramo minimalno 400 do 500 jedinica zavičajne građe u tipovima knjižnica :

Tip I. za područje preko 100 000 stanovnika

Tip II. za područje od 60 000 do 100 000 stanovnika

Tip III. za područje od 35 000 do 60 000 stanovnika

Koje su određene Standardima za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj (NN 58/1999).

SADRŽAJ ZAVIČAJNE ZBIRKE

Građa zavičajne zbirke se može podijeliti u dvije osnovne grupe:

1. publikacije koje se svojim sadržajem odnose na zavičaj
2. publikacije koje su izdane, tiskane ili nastale u zavičaju

Zavičajna zbirka obuhvaća građu koja opisuje sva zbivanja (pojave, događaje, ponašanja i djelovanja ljudi) na određenom području, te svu ostalu građu na bilo koji način vezanu uz zavičaj (značajni ljudi zavičaja).

Općenito ona obuhvaća:

1. sve što je objavljeno (izdano) o zavičaju i njegovim značajnim ljudima kod nas i u svijetu
2. publikacije građana zavičaja bez obzira na mjesto izdavanja
3. publikacije objavljene na teritoriju zavičaja

Publikacije posvećene isključivo zavičaju najčešće su znanstvenog ili stručnog karaktera, ali i literarne i umjetničke vrijednosti.

Publikacije koje sadrže materijale o zavičaju kao i one nastale na osnovi lokalnih materijala obično su publikacije raznih udruga, tvrtki, društveno političkih organizacija, radnih organizacija, publikacije lokalnih vlasti i sl.

U zavičajnu zbirku ulaze i publikacije istaknutih pojedinaca: znanstvenika, umjetnika, kulturnih i javnih djelatnika koji su rođeni u zavičaju, jedno vrijeme živjeli u zavičaju ili nisu rođeni u zavičaju ali su doprinijeli su razvoju zavičaja. U zavičajnoj zbirci prikupljati će se sva djela, dokumenti i podatci koji se odnose na te za zavičaj značajne ljudi.

Publikacije izdane, tiskane ili nastale u zavičaju (mjesna produkcija) po izdavaču ili tiskaru su vezane uz zavičaj i bez obzira na njihov sadržaj ulaze u zavičajnu zbirku. Lokalna tiskarska djelatnost temelj je za proučavanje povijesti knjige i tiskarstva te će se stoga u zavičajnoj zbirci naći sve što je tiskano na području zavičaja do 1945. godine. Nakon tog vremena dolazi do ekspanzije tiskarstva i nakladništva te objavljena građa više ne svjedoči o kulturi određene sredine.

TERITORIJALNI OPSEG ZAVIČAJNE ZBIRKE

Određivanje teritorijalnog opsega zavičajne zbirke najvažniji je faktor prilikom uspostavljanja zbirke. Zavičaj može biti samo jedno naselje ili mjesto, a može obuhvatiti i njegovu užu i širu okolinu, ili cijelu regiju.

Kod određivanja granica zavičajne zbirke uzima se u obzir administrativno-teritorijalna podjela prema potrebi i povijesno-kulturni razvoj.

Uzimajući u obzir ove kriterije zbirka može biti :

Lokalna ili mjesna (pokriva područje određenog naselja, grada ili sela)

Subregionalna (pokriva područje određenog mjesta i njegove šire okoline – npr. jedan grad s pripadajućim općinama i naseljima)

Regionalna (pokriva područje regije- npr. županiju i/ili šire)

Administrativne granice mogu tijekom vremena doživjeti promjenu, što se odražava i na kriterij na kojem je utemeljena zavičajna zbirka. U tom slučaju treba odlučiti hoće li se mijenjati teritorijalni opseg ili će se zadržati stari. Ukoliko se odluči mijenjati, bilo da se radi o sužavanju ili proširivanju teritorijalnog opsega zbirke, to treba učiniti u dogovoru sa susjednim knjižnicama da ne bi došlo do nepotrebnog dupliranja iste zavičajne građe u većem broju knjižnica, ili do zapostavljanja i nezastupljenosti zavičajne građe s teritorije čije su se administrativne granice mijenjale.

Prema tome, jednom utvrđene granice zavičajne zbirke moguće je mijenjati, što se u praksi često i događa, ali ne bez dogovora sa susjednim knjižnicama.

VRSTE KNJIŽNIČNE GRAĐE U ZAVIČAJNOJ ZBIRCI

Zavičajna zbirka objedinjuje sve vrste knjižnične građe u svim formatima i na svim medijima. U zavičajnu zbirku ulaze:

I. Tiskane publikacije

a) **Monografske publikacije** koje govore o zavičaju mogu biti:

- u cijelosti sadržajno vezane uz zavičaj
- mogu sadržavati samostalne priloge o zavičaju (npr. zbornici)
- ili mogu sadržavati samo neke podatke o zavičaju (npr. enciklopedije, biografski leksikoni, bibliografije, udžbenici, putopisi itd.)

b) **Monografske publikacije** koje sadržajem nisu vezane uz zavičaj:

- knjige lokalnih nakladnika i tiskara, preporuča se sakupljati knjige tiskane zaključno s 1945. godinom. Poslije te godine došlo je do velike ekspanzije tiskarstva i njegove komercijalizacije pa tiskarstvo više ne oslikava kao nekada stupanj kulturnog razvoja jedne sredine
- knjige znamenitih ljudi – umjetnika, znanstvenika, sportaša, političara i dr. koji po mjestu rođenja ili stanovanja pripadaju zavičaju. Preporuča se da knjižnice, s obzirom na teritorij koji pokriva zavičajna zbirka i koncentraciju uglednika na tom području, donesu interna pravila u kojima će biti definirano tko će od njih biti zastupljen u zbirci

c) **Serijske publikacije (časopisi, novine, godišnjaci)**

- lokalne novine i časopisi koji su svojim sadržajem u cijelosti vezani za zavičaj
- novine, časopisi, godišnjaci koji izlaze na području zavičaja, ali sadržavaju samo pojedine priloge o zavičaju jer su namijenjeni širem području
- novine, časopisi, godišnjaci koji ne izlaze na području zavičaja, a donose članke o zavičaju. Tako će se u zavičajnoj zbirci naći mnogo pojedinačnih brojeva časopisa s člancima važnim za zbirku. Za razliku od časopisa, novine u kojima izlaze članci o zavičaju neće se unositi u zbirku, već će se pojedini članci izrezivati i stavljati u hemeroteku ili zbirku isječaka.

c) **Sitni tisak**

- od tiskanih dokumenata u zavičajnu zbirku ulaze plakati, letci, programi pojedinih priredaba, pozivnice, ulaznice, posjetnice koje se odnose na politički, društveni, gospodarski, kulturni i sportski život zajednice i doprinose cjelovitosti zavičajne građe

II. Rukopisna građa

Od rukopisne građe najčešće se u zavičajnoj zbirci nalaze rukopisi znamenitih zavičajnika, njihova prepiska, dnevnici i bilješke. Rukopisna građa u zavičajnim zbirkama dokumentira život istaknutih pojedinaca i veoma je važan izvor za daljnje istraživanje.

III. Polupublikacije

-su interni dokumenti koji su se tiskali ili umnažali jeftinijim tehnikama u ograničenim količinama. Ta građa daje posebnu vrijednost zavičajnoj zbirci jer nije obuhvaćena Zakonom o obveznom primjerku. Ona se u knjižnicama nalazi isključivo u zavičajnim zbirkama ili eventualno u knjižnicama pojedinih ustanova.

Polupublikacije se dijele na:

- a) Društveno-političke polupublikacije (materijali sa sjednica, zapisnici, društveni planovi i proračuni, završni računi, itd.)
- b) Polupublikacije pojedinih trgovačkih društava, ustanova i gospodarskih udruženja (katalozi, prospekti, sadržaji, programi, izvješća o radu)

Važno je napomenuti da kod ove vrste građe treba vršiti selekciju i uzimati u obzir samo ono što ima trajniju vrijednost.

IV. Kartografska građa

Kartografska građa obuhvaća sve vrste geografskih i tematskih karata koje se odnose na zavičaj. Tako će se u zbirci naći topografske karte (specijalke), zatim geološke, povijesne, hidrografske, meteorološke, fitogenetske, zoografske, jezične, prometne i panoramske karte. U kartografsku građu ulaze i planovi gradova, urbanistički planovi, tlocrti i atlasi (posebice regionalni).

V. Note

U zavičajnoj zbirci nalaze se note glazbenih djela, tematski vezanih uz zavičaj, kao i note napoznatijih zavičajnih kompozitora.

VI. Audio, vizualna i audiovizualna građa

- a) Zvučna građa (gramofonska ploča, audio kazeta, kompaktni disk-CD) može biti glazbena ili govorna. Zvučna građa sadržava kompozicije lokalnih kompozitora, glasove lokalnih umjetnika-pjevača, narodnu glazbu zavičaja, književna djela o zavičaju, usmenu književnost (narodne pjesme, priče, zagonetke, pitalice nastale na području zavičaja), intervju s poznatim zavičajnicima, govore istaknutih političara, književnika i dr.
- b) Vizualna građa (grafike, crteži, portreti, reprodukcije slika, fotografije, razglednice, čestitke) također se prikuplja u zavičajnoj zbirci. Posebno mjesto u zbirci zauzimaju najstarije fotografije i razglednice jer su važan izvor za proučavanje kulturne povijesti određenog grada.
- c) Audiovizualna građa (video kazeta i DVD). U ovoj grupi nalaze se dokumentarni filmovi o zavičaju i njegovim ljudima, pojedine televizijske emisije, video zapisi značajnih kulturnih i sportskih događaja itd.

VII. Elektronička građa

Raznovrsni sadržaji koji ulaze u zavičajnu zbirku mogu biti i u elektroničkom obliku. Elektronička građa je građa namijenjena uporabi pomoću računala. To su razni formati optičkih diskova (CD ili interaktivni kompaktni disk, CD-ROM ili kompaktni disk s iščitanom memorijom, foto CD ili foto kompaktni disk)

VIII. Preformatirana građa

To je građa koja nastaje kad se određeni sadržaj prenosi s jednog formata na drugi. Tri su glavna postupka preformatiranja građe:

- fotokopiranje
- mikrofilmiranje

- digitaliziranje

Više je razloga zastupljenosti fotokopija, mikrofilmova i digitalnih oblika u zavičajnoj zbirci:

- nemogućnost nabave originalnog primjerka
- smanjenje mehaničkog oštećivanja izvornika (pogotovo kada je riječ o novinama, rukopisnoj, staroj i rijetkoj građi u zavičajnoj zbirci)
- poboljšanje dostupnosti (mikrofilmske kopije i digitalizirani mediji mogu se distribuirati na lokaciji izvan knjižnice, uz mogućnost istovremenog pristupa za više korisnika.

NABAVA

Sakupljanju građe za zavičaj ne zbirke prethode kontinuirana istraživanja, pouzdana dokumentacija, praćenje tiskarske i izdavačke produkcije te stalni kontakti sa institucijama, antikvarijatima i privatnim osobama.

Sva društvena, gospodarska, politička i duhovna zbivanja koja su zabilježena na bilo kojem mediju(materijalu), a sadržajem se odnose na zavičaj, ulaze u zavičajne zbirke. Potrebno je strogo paziti da u zbirku ne unosimo nepotrebnu građu, u kojoj je ponavljanje istih činjenica i podataka o zavičaju(udžbenici) suvišno opterećenje fonda.

Za pravilno popunjavanje fonda zavičajnih zbirki potrebno je permanentno pratiti bibliografije, konzultirati enciklopedije, kataloge izdavačkih kuća i većih knjižnica a korisno je izraditi katalog imena i pojmova vezanih uz zavičaj.

Nabava se vrši na tri uobičajena načina: dar, kupnja i zamjena.

U popunjavanju zavičajnog fonda postoje dva tijeka nabave: tekući i retrospektivni.

Za tekuću nabavu građe veliku vrijednost ima obvezni primjerak koji je propisan Zakonom o knjižnicama(Narodne novine, br. 105/97, čl. 37, čl.38, čl.39). Tekuću nabavu treba dobro osmisлити i vršiti je sustavno, dok retrospektivna nabava, uz dobar popis deziderata, ovisi o ponudi na tržištu.

Ukoliko se tek pristupa formiranju zavičajne zbirke prioritet treba dati tekućoj nabavi uz postupno retrospektivno popunjavanje fonda. Kontinuirano popunjavanje zavičajne zbirke postiže se redovitim popunjavanjem oglednih primjeraka uz konzultaciju voditelja nabave i informatora za pojedinu struku.

Dar kao oblik popunjavanja zavičajnog fonda od velikog je značenja kako za tekuću tako i za retrospektivnu nabavu. Posebno mogu biti vrijedni darovi pojedinaca, ustanova, udruga i organizacija.

Kupnjom se nabavlja tekuća i retrospektivna građa. Jedna od mogućnosti nabave je i oglašavanje u lokalnim novinama, putem letaka i akcijama među korisnicima. Ukoliko nam neki važni primjerci građe ni na koji način dostupni u zbirku unosimo fotokopiju. Samo je u zavičajnim zbirkama dopušteno ulaganje fotokopija uz pismeno odobrenje vlasnika originala.

Od svih zbirki u knjižnici jedino zavičajna zbirka teži kompletnosti. Stoga treba nastojati prikupiti svu postojeću zavičajnu građu bez obzira jesu li to knjige, serijske publikacije, zemljopisne karte, prospekti, planovi grada, note, CD-ovi itd. Fond zavičajne zbirke najraznovrsniji je fond u knjižnici i kao takav od velike vrijednosti za proučavanje lokalne povijesti. Prikupljanje i popunjavanje fonda zavičajne zbirke trajna je zadaća knjižnice.

OBRADA KNJIŽNIČNE GRAĐE U ZAVIČAJNOJ ZBIRCI

Građa zavičajne zbirke mora biti temeljito obrađena. To je jedan od najvažnijih preduvjeta za dostupnost i transparentnost zbirke. Obrada građe obavlja se korištenjem računalnog programa. U Hrvatskoj je u uporabi nekoliko knjižničnih programskih rješenja koja pokrivaju cijeli proces obrade (inventarizacija, sadržajna obrada, katalogizacija svih vrsta knjižne građe-bilo da je riječ o online katalogu ili klasičnom katalogu na kataložnim listićima).

Obrada zavičajne zbirke slijedi osnovne smjernice i principe prema kojima knjižnica obrađuje svoj fond.

To podrazumijeva:

1. inventarizaciju (vođenje zasebnih knjiga za pojedinu vrstu građe)
2. klasifikaciju (primjena sustava UDK)
3. predmetna obrada (glavne smjernice za predmetnu i sadržajnu obradu)
4. katalogizacija (primjena *Pravilnika i priručnika za izradbu abecednih kataloga* (1.i 2. dio) Eve Verone i međunarodne standarde za opis pojedinih vrsta građe)
5. signiranje

INVENTARIZACIJA

Za građu zavičajne zbirke vode se posebne knjige inventara i to za svaku pojedinu vrstu građe. Tako se za monografske publikacije vodi jedna knjiga inventara, za serijske druga, za AV građu treća, za elektroničku građu četvrta...itd. Ove knjige inventara razlikuju se u pojedinim rubrikama što ovisi o vrsti građe. Tako će se knjiga inventara za AV građu razlikovati od knjige inventara za tiskane publikacije, ona će sadržavati i rubrike *Izvođači* i *Tvrtka*. U rubriku *Izvođači* upisuje se prvih nekoliko izvođača ili se izdvajaju najznačajniji. U rubriku *Tvrtka* upisuje se naziv izdavača. U rubrici *Napomena* korisno je upisati + *prilog* ako je AV građa ili elektronička građa dodatno opremljena nekom knjižicom ili tekstovnim prilogom.

Inventarne knjige su izuzetno važne zbog podataka o brojnom stanju kako ukupnog fonda zavičajne zbirke, tako i brojnom stanju pojedine vrste građe te zbog identifikacije svake jedinice građe.

Inventarizacija se može voditi ručno i/ili računalno. Ako se vodi samo računalno potrebno je isprintati knjige inventara i zatim ih uvezati.

KLASIFIKACIJA

Građa zavičajne zbirke (ako knjižnica ne koristi neki drugi klasifikacijski sustav) klasificira se po Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji. Važno je napomenuti da će građa koja se nalazi u zavičajnoj zbirci biti dublje razrađena od iste jedinice u općem fondu.

PREDMETNA OBRADA

Predmetizacija zavičajne zbirke je od izuzetne važnosti. Kod predmetizacije treba slijediti dva važna načela:

- predmetna odrednica treba biti adekvatna predmetu djela, ni šira ni uža, i isti predmet treba uvijek biti iskazan istom odrednicom
- adekvatna programska podrška, stroga kontrola termina i jednoznačna uporaba interpunkcijskih znakova uvjeti su koji omogućavaju da računalo može pretražiti građu po predmetnim odrednicama bez obzira na njihov redoslijed unutar složene predmetne odrednice i to na lak i jednostavan način.

KATALOGIZACIJA

- odrednice i redalice formiraju se prema Pravilniku za izradbu abecednih kataloga Eve Verone, sv.1
- kataložni opis za monografske publikacije izrađuje se prema Pravilniku i priručniku za izradbu abecednih kataloga Eve Verone, sv. 2

Za sve ostale vrste građe primjenjuju se specijalizirani međunarodni standardi za bibliografski opis (ISBD-i):

- ISBD(S)- za serijske publikacije
- ISBD(CM)- za kartografsku građu
- ISBD(NMB)- za neknjižnu građu (audiovizualnu građu, igre i igračke)
- ISBD(A)- za stare omeđene publikacije
- ISBD(PM)- za notna izdanja
- ISBD(ER)- za elektroničku građu
- ISBD(CP)- za sastavnice

Zavičajna zbirka treba na svoju građu primijeniti najpotpuniji opis kao i nacionalna knjižnica, jer ona za svoje područje predstavlja malu nacionalnu knjižnicu. To znači da će se u opisu bilježiti svi naslovi, svi autori(teksta, ilustracija, fotografija, nota, urednici, sakupljači), podaci o izdanju, izdavači i tiskari, iscrpan materijalni opis te potpun opis nakladničke cjelini i detaljne napomene. Svi ti podaci, potpomognuti programskim rješenjima, omogućit će brzu i točnu informaciju o zbirci i pretraživanje po svim važnim parametrima.

SIGNIRANJE

Kod signiranja treba voditi računa o specifičnostima pojedine vrste građe. Tako će kod AV građe signatura sadržavati, pored klasifikacijske, autorske i naslovne oznake, još i oznaku vrste građe. Na naljepnici sa signaturom potrebno je također dodati i oznaku zbirke, tj. lokacijsku oznaku. Može biti veliko slovo Z ili kratica ZZB, što će zbirku odvajati od ostalog fonda i drugih zbirki. Na neku građu ne smiju se lijepiti naljepnice s bar-codom, kao npr. na razglednice, fotografije, čestitke, novine, staru i rijetku građu, rukopise, fotokopije, posebne otiske, polupublikacije. Tu će se signatura napisati olovkom na poledini naslovne stranice, zadnjoj stranici ili nekom drugom slobodnom mjestu na građi.

ZAŠTITA KNJIŽNIČNE ZAVIČAJNE GRAĐE

Knjižnična zavičajna zbirka uz svoju znanstveno-dokumentacijsku i povijesnu vrijednost ima i praktičnu i uporabnu vrijednost/funkciju (kulturno dobro-informacijsko dobro). Ustrojava se radi čuvanja građe za buduće generacije kao i za korištenje u sadašnjosti.

Stoga svaka knjižnica u Pravilniku o radu treba skrenuti pozornost na zaštitu zavičajne građe.

Isto tako treba predvidjeti načine osiguravanja njihovih inventarnih knjiga i kataloga.

Preporuča se mikrofilmiranje inventarnih knjiga i kataloga. Ukoliko su inventarne knjige i katalogi pohranjeni na elektroničkom mediju, treba osigurati njihovu trajnost, a svake godine treba provjeriti njihovu očuvanost i čitljivost podataka.

Knjižničnu zavičajnu građu treba čuvati u njezinom originalnom obliku, što znači da se ne smiju poduzimati nikakve radnje kojima bi se promijenio fizički izgled ili sadržaj knjižnične jedinice (ne smije se uvezivati, rezati, lijepiti, koristiti selotejp i sl.).

Pravilnom čuvanju knjižnične zavičajne građe napose pridonosi način njezina smještaja.

Građa ne smije biti izložena u slobodnom pristupu nego se u cilju njezine zaštite (da se ne uništi ili otuđi) izdvaja u posebnu prostoriju, posebne staklene ormare ili police.

Gornji i donji redovi građe trebaju od poda ili stropa biti razmaknuti bar nekoliko desetaka centimetara. Nakon izvlačenja publikacije, niz treba poravnati, a na njegovu kraju postaviti držače za knjige ili nekoliko vodoravno postavljenih publikacija. Tako se postupa i s nepopunjenim redom publikacija na polici.

Za posebne vrste građe(zemljopisne karte, grafike, plakate, razglednice i sl.) koriste se posebni ormari s ladicama. Brošure se stavljaju u tvrde omotnice budući da su savitljive i lako padaju. Građa se okomito slaže na police. Iznimka su jedino novine(uvezane) koje se slažu vodoravno jedan svezak na drugi hrptom okrenute prema van.

Donacije i ostavštine čuvaju se kao cjelina bez obzira na vrstu građe. Rijetka i vrijedna građa trebala bi se čuvati u trezorima.

Omogućavanje korištenja knjižničnih jedinica zavičajne zbirke ne smije štetiti njihovom fizičkom stanju ili pak osipanju. Isto tako, knjižnične jedinice zavičajne baštine ne posuđuju se za korištenje van prostora knjižnice tj. prostora predviđenog za njihovo korištenje(čitonica, studijska soba...). O njihovom korištenju treba voditi evidenciju.

Knjižnična građa podložna je različitim štetnim djelovanjima – fizikalnim (radijacijska energija poput svjetla, topline i drugih vrsta zračenja), kemijskim (atmosfera onečišćenja i onečišćenja sadržana u samom materijalu) i biološkim (bakterije, gljive, insekti, glodavci i čovjek). Mnogim su ispitivanjima utvrđeni najpovoljniji uvjeti pohrane knjižnične građe, kojima se štetni utjecaji (vlage, topline, prevelikog i dugotrajnog utjecaja sunca, mehaničkog i kemijskog oštećenja, požara, prašine, bakterija, insekta i sl.) svode na najmanju mjeru ili čak potpuno isključuju.

Temperatura prostorije u kojoj je smještena knjižnična zavičajna zbirka treba iznositi 15 stupnjeva C / 16 do 18 stupnjeva C, u radnim prostorijama 18 do 20 stupnjeva C, a relativna vlaga zraka 60 do 70 % / od 50 do 60 %. Za građu posebne vrste treba osigurati druge, njoj primjerene uvjete, pa se tako fotodokumenti pohranjuju u prostorije s relativnom vlagom zraka od 40 do 50 %, a za vrlo osjetljive i vrijedne zvučne dokumente temperatura bi trebala biti od 7 do 10 stupnjeva C, a vlažnost zraka 45 do 65 %.

Fotografska građa pohranjuje se na nižoj temperaturi sa smanjenim izlaganjem svjetlu, UV-zračenju, atmosferskim i krutim zagađenjima.

Optimalni uvjeti čuvanja zvučnih zapisa su 18 stupnjeva C i 40 % RV , za optičke diskove ispod 20 stupnjeva C i 40% RV.

Optimalna jačina rasvjete u čitaonicama je 200 do 300 luksa, u spremištu 50 do 200 luksa, a ukoliko se knjižnična zavičajna građa koristi u izložbene svrhe ne preporuča se više od 50 do 70 luksa po osam sati dnevno tijekom najviše 60 do 90 dana.

Nužno je stalno pročišćavanje zraka(mehaničko ili uređajima za pročišćavanje zraka) te čiste i zračne prostorije koje, međutim, ne smiju biti izložene izravnom utjecaju sunčevih zraka. Prozori trebaju biti od mat stakla ili obojenog stakla s tamnim zastorima ili roletama.

Knjižničnu zavičajnu građu treba kontrolirati(pregledavati) svakih šest mjeseci sa svrhom utvrđivanja eventualnih mehaničkih oštećenja ili oštećenja nastalih kemijskim ili mikrobiološkim procesom. Ukoliko je došlo do oštećenja, građu treba zaštititi kartonskim koricama ili ju restaurirati. Restauriranjem se oštećen primjerak knjižnične građe dovodi u prvotno stanje. Konzerviranjem, idućim postupkom restauriranja onemogućuje se daljnje štetno djelovanje. Konzerviranjem su obuhvaćeni i neoštećeni primjerci, kao preventiva. Za takvu zaštitu knjižnice se obraćaju radionicama u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Državnom arhivu Hrvatske i HAZU-u. Svake je godine potrebno izvršiti dezinfekciju, dezinsekciju i deratizaciju prostora u kojima se nalazi zavičajna građa kako bi se zaštitila od različitih nametnika i glodavaca.

Važno je također knjižničnu građu smjestiti u prostore osigurane od poplava. Osim toga, prostoriju treba zaštititi od požara, a građu smjestiti tako da je najmanje 1,5 metara udaljena od izvora topline. Nužno je postaviti protupožarne aparate sa prahom kojima se ispravnost stalno provjerava. U slučaju ratnih razaranja i elementarnih nepogoda knjižnično osoblje treba biti osposobljeno za brze i stručne postupke.

Postupci zaštite knjižničnih zavičajnih zbirki ustrojenih unutar muzeja, arhiva i drugih javnih ustanova trebaju se provoditi prema odredbama zakona koji određuju njihovu djelatnost.

OBAVIJESNA POMAGALA

Zavičajna zbirka mora imati obavijesna pomagala za pružanje što potpunijih informacija o zavičajnoj građi.

Obavijesna pomagala su: knjižnični katalozi, kartoteke i bilteni.

Interni katalozi zbirke

Osnovni katalog zavičajne zbirke je **abecedni katalog**. On daje najpotpunije informacije o građi u zbirci.

Uz abecedni katalog zavičajna zbirka mora voditi **mjesni i stručni katalog**.

Razvojem i povećanjem građe u zavičajnoj zbirci potrebno je izraditi i **predmetni katalog** za različite teme i događaje specifične za zavičaj.

Zavičajna zbirka, uz kataloge u klasičnom obliku na listićima ima i online katalog.

Kartoteke

Kartoteka lokalnih periodičnih publikacija obuhvaća sve novine i časopise koji su izlazili ili izlaze na području zavičaja. Može se obuhvatiti i šire područje ako su publikacije značajne za zavičaj. U ovim kartotekama označavaju se posebnosti pojedinih publikacija (npr. zabrana izlaženja).

Kartoteka urednika lokalnih novina i časopisa je izvor informacija o ljudima koji su svojim radom dali značajan doprinos, političkom i gospodarskom razvoju zavičaja.

Kronološka kartoteka knjiga lokalnih izdavača daje pregled razvoja izdavačke djelatnosti na određenom području. Slaže se po izdavačima, unutar njih kronološki i abecedom naslova.

Kartoteka znamenitih ljudi iz zavičaja izrađuje se u izboru i sadrži iscrpne biografske i bibliografske podatke o njihovom životu i djelu.

Bilteni prinova

Bilteni prinova s bibliografskim opisom i anotacijama izrađuju se polugodišnje.

Formiranje informacijskih pomagala osnovni je preduvjet za uspješno korištenje zavičajne zbirke i cjelovito upoznavanje korisnika s građom smještenom u zbirci.

INFORMATIVNO-PROMIDŽBENA DJELATNOST

Cjelokupan rad knjižnice na zavičajnoj zbirci ima za cilj ne samo prikupljanje nego i informiranje i populariziranje zavičajne građe. Prikupljena i sređena zavičajna građa uz dobru informacijsku podršku daje knjižnici široke mogućnosti za pružanje usmenih i pismenih informacija o različitim temama iz zavičaja, ali i za organiziranje različitih promidžbenih aktivnosti knjižničkog zavičajnog fonda te tako i zavičajne baštine.

U cilju popularizacije knjižničke zavičajne građe, knjižnice mogu samostalno ili u suradnji s drugim knjižnicama, srodnim ustanovama ili pojedincima organizirati izložbe knjižničke zavičajne građe.

Neke od karakterističnih tema mogu biti:

- obljetnice (godišnjice rođenja, smrti i sl.) povijesnih osoba ili suvremenika značajnih za kulturni, znanstveni ili društveni život zavičaja,
- obljetnice lokalnih udruga, ustanova ili organizacija i sl.,
- godišnjice važnih događaja iz različitih područja života u zavičaju,
- obilježavanje suvremenih događaja u zavičaju (nove knjižnice, škole, priznanja i sl.),
- nove akvizicije (prinovljeni knjižnički zavičajni fond)
- posebnosti jedinica knjižničke zavičajne građe (ex librisi, marginalije, knjižni uvezi)

Izdavačka djelatnost knjižnice drugi je vrlo značajan oblik predstavljanja knjižničke zavičajne građe. Knjižnička zavičajna zbirka objavljuje se u katalozima cijelog knjižničkog fonda ili njegovih pojedinih cjelina (starija građa, zemljopisne, glazbene ili druge zbirke) te u biltenu prinova.

Uz izložbenu djelatnost, knjižnice objavljuju i kataloge izložaba. Te su publikacije pomagalo za neposredan susret s izložbom ali i trajni dokument jednog izložbenog događanja ograničenog vremenskog trajanja.

Na temelju prikupljene zavičajne građe samostalno i/ili u suradnji sa srodnim ustanovama (zavičajnim muzejima, povijesnim arhivima, zavičajnim udrugama i sl.) zavičajna zbirka daje veliki doprinos i za objavljivanje monografija, fotomonografija, likovnih monografija, spomenica, kulturno-povijesnih i povijesno-turističkih vodiča koji obrađuju povijesne i kulturno-povijesne, arheološke, etnografske i druge zavičajne teme. Veliki doprinos koji knjižnice mogu dati populariziranju zavičajne baštine je i izdavanje pretpisaka vrijednih jedinica svojega fonda.

Stručno-znanstvena djelatnost prikupljanja, identificiranja i odabiranja tiskanih ili nekom drugom tehnikom umnoženih jedinica zavičajne baštine, trebala bi rezultirati njihovim popisivanjem, sistematiziranjem, odnosno izradom zavičajnih bibliografija. One mogu biti opće ili specijalne, a mogu ih pojedine knjižnice izrađivati samostalno ili u suradnji s drugim ustanovama i pojedincima koji posjeduju sistematiziranu zavičajnu građu.

Uz navedena izdanja, knjižnice objavljuju i druge vrste publikacija kojima se prenosi znanje i informacije o zavičajnoj zbirci i zavičajnoj baštini.

Pomoću izdavačke djelatnosti, zavičajna zbirka aktivno sudjeluje u marketinškoj djelatnosti knjižnice. Pretpisci starih razglednica, karata ili kalendara mogu obogatiti suvenirsku ponudu knjižnice.

U cilju popularizacije zavičajne građe i jačanja interesa za zavičaj, njegovu prošlost, sadašnjost i budućnost, knjižnica treba surađivati s baštinskim, obrazovnim, znanstvenim

ustanovama, pojedincima i drugima. Samostalno ili u suradnji s njima može organizirati različite akcije i priredbe posvećene zavičaju:

- književne večeri koje mogu biti popraćene dramskim, glazbenim, likovnim i drugim manifestacijama
- promocije novih jedinica "zavičajne baštine" (lokalnih nakladnika, autora i sl.)
- predavanja i prezentacije o zavičajnim
- temama snimanje filmova, televizijskih i radio emisija

Ovakve priredbe informiraju građane o bogatstvu i vrijednosti zavičajne građe u knjižnici, daju putokaz za daljnja istraživanja zavičajne građe i animiraju građane za daljnje prikupljanje i obogaćivanje zavičajne zbirke.

ORGANIZIRANJE RADA NA ZAVIČAJNIM ZBIRKAMA

Formiranje zavičajne zbirke složena je i odgovorna zadaća, pa je za njeno uspješno ostvarivanje potrebno osigurati slijedeće pretpostavke: iskusnog voditelj i odgovarajući prostor. Potrebno je da u ostvarivanju toga cilja županijske, gradske i općinske knjižnice na svom teritoriju uzajamno surađuju i postignu dogovor o opsegu i sadržaju vlastite zavičajne zbirke. Takvom suradnjom može se uspostaviti sustav sakupljanja zavičajne građe u kojemu će se izbjeći mogući propusti i nepotrebna dupliranja.

Županijska matična knjižnica trebala bi po Zakonu o knjižnicama primati obvezni primjerak knjižnične građe tiskane na njenom području, te uz pomoć tako nabavljene građe formirati županijsku zavičajnu zbirku. U tom slučaju gradske i općinske knjižnice mogu se ograničiti na prikupljanje građe usko vezane za svoja područja.

Građu koju sakupljaju zavičajni muzeji i arhivi, a po sadržaju pripada i u zavičajnu zbirku potrebno je evidentirati i nastojati je po mogućnosti, online povezati, te na taj način osigurati cjelovitu informaciju o zavičajnoj građi.

Istraživanje građe o zavičaju potrebno je provoditi sustavno i kontinuirano da bi se prikupilo što više građe. Kada knjižnica odluči formirati zavičajnu zbirku počinje sa izdvajanjem zavičajne građe iz općeg fonda. Dalje nabava ide u dva smjera: jedan je tekuća građa, a drugi je katalog deziderata retrospektivne građe.

Posebnu pažnju treba obratiti na polupublikacije, odnosno građu koja nije obvezni primjerak, a koju izdaju društveno-politička zajednica, trgovačka društva, kulturne i sportske udruge i dr. S tim ustanovama i organizacijama treba uspostaviti automat.

Usporedo treba pregledavati kataloge izdavačkih kuća, tekuće i retrospektivne bibliografije i na taj način pronalaziti djela vezana za zavičaj.

Pregledom časopisa, zbornika, stručnih i znanstvenih radova mogu se pronaći članci vezani za zavičaj koji se obrađuju i uvrštavaju u fond.

Članke iz različitih novina koji su svojim sadržajem vezani za zavičaj, potrebno je izrezivati i ulagati u tematske mape(hemeroteke) selektirajući ih po određenim područjima (npr. kultura, sport, urbanizam, turizam...).

U cilju što boljeg prikupljanja i evidentiranja građe o zavičaju, potrebno je surađivati sa svim kulturnim i javnim ustanovama i pojedincima, građanima koji posjeduju vlastite knjižnice, te sa svima koji na bilo koji način mogu pridonijeti obogaćivanju zavičajne zbirke. Na prikupljanju građe moraju se pored neposredno zaduženih, angažirati i svi djelatnici knjižnice.

SMJEŠTAJ KNJIŽNIČNE GRAĐE U ZAVIČAJNOJ ZBIRCI

Zavičajna građa mora biti izdvojena iz općeg fonda knjižnice. O opsegu zbirke i prostornim mogućnostima knjižnice ovisi i smještaj te građe. Veće zbirke zahtijevaju posebne prostorije. Za manje zbirke treba osigurati staklene ormare koji će se nalaziti u sklopu studijskog odjela ili spremišta. Svaka vrsta građe zahtjeva drugačiji način pohrane:

Knjige stavljamo na police prema UDK-a.

Knjige nestandardnih veličina (velike i teške) polažu se vodoravno.

Rukopise i starije knjige najbolje je pohraniti u ormare zatvorene staklima ili ladice. Prije no što se pohrane mogu se staviti u zaštitne kutije, omotnice, mape koje su dostupne na tržištu u raznim oblicima i veličinama.

Časopisi se odvajaju od novina. Časopisi se stavljaju na police prema UDK-a.

Godišta pojedinih novina stavljaju se u zaštitnu ambalažu, a zatim na police ili u ladice.

Audio, audiovizualna i elektronička građa pohranjuje se tako da se stavlja u ormare i ladice s pregradama namijenjene ovoj vrsti građe.

Geografske karte (veće) smještamo u okomit položaj na posebnim stalcima, a manje geografske karte, planove i plakate najbolje je vodoravno položiti u posebne ormare.

Fotokopije stavljamo u fascikle ili kartonske omote, a zatim uz onaj fond kojem pripadaju originali.

Neuvezani sitni tisak (fotografije, razglednice, čestitke, pozivnice) treba složiti po vrstama, a zatim ih staviti u albume ili koverta na kojima ispišemo podatke. Njih stavljamo u ladice.

Izresci iz novina stavljaju se u zaštitne omotnice od poliestera ili u mape.

LITERATURA

- Vuković-Motl, Srna: Zavičajna zbirka,
Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 21(1975), br. 1-4, str. 17-25
- Mesić, Đurđa: Građa i informacije u zavičajnim zbirkama narodnih knjižnica i načini prikupljanja, Informatologia Yugoslavica, 20(1988), br.3-4, str.209-217
- Pejić, Ilija: Zavičajna zbirka Narodne knjižnice «Petar Preradović» Bjelovar
Bjelovar: Prosvjeta, 1996.
- Radovanlija-Mileusnić, Snježana: Ustroj i organizacija knjižnica zavičajnih muzeja u Hrvatskoj, Muzeologija 38(2001)
- Upute za poslovanje u narodnim knjižnicama. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 1996
- Phillips, Faye: Local history collections in libraries. Englewood: Libraries unlimited, 1995.
- Uputstva za formiranje zavičajne zbirke u narodnim bibliotekama. Sarajevo: Narodna i Univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1980.
- Narodna knjižnica: IFLA-ine i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga.
Zagreb: HKD,2003.
- Tadić, Katica: Rad u knjižnici, Opatija: Benja, 1994.
- Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske. Narodne novine 105/1997.
- Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. Narodne novine 58/1999.